

Αναζητώντας τον δημοκρατικό ανθρωπισμό

Από τον ΓΙΑΝΝΗ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

Η εκδοτική σειρά του **MIET** με τον τίτλο **MINIMA**, απαρτίζεται ήδη από 8 τόμους σε μικρό σχήμα! «βιβλία τσέπης» θα τα λέγαμε, χωρίς ο όρος να λειτουργεί μειωτικά, αλλά κατ' εξοχήν ενθαρρυντικά για την ανάγνωσή τους στο μετρό, στο λεωφορείο, στο αεροπλάνο ή στο τρένο. Και μιας και βρεθήκαμε ήδη στη *Δόξα των σιδηροδρόμων*, για να θυμηθώ το έξοχο σχετικό δοκίμιο του Τόνυ Τζαντ (MIN. 2), καλό είναι να αρχίσουμε με μια παρατήρηση που συνδέεται με την ίδια την αναγνωστική πρακτική. Αν μπορεί να διαβάσει κανείς ένα βιβλίο μέσα σε μια διαδρομή του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου, τότε είναι βέβαιο πως το κέρδος δεν αφορά μόνο την οικονομία του χρόνου αλλά αφορά και τον προσανατολισμό του αναγνωστικού γούστου σε έναν ορισμένο τύπο δοκιμίου. Μικρά στην έκταση, με απειθύνση στο ακαδημαϊκό αλλά και στο ευρύτερο κοινό, και με επίκεντρο πάντα τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες, τα **MINIMA** δεν είναι μόνο η πνευματική τροφή μας ελίτ, αλλά μπορούν να γίνουν ένα καθημερινό «ταξιδιωτικό» ανάγνωσμα μέσα στην πόλη. Ο αναγνώστης μάλιστα μπορεί να φτάζει τη δική του διαδρομή «ταξιδεύοντας» είτε από τον Διαφωτισμό (MIN. 1) προς τα εβραϊκά γκέτο της Βενετίας (MIN. 7), είτε από την «παγκόσμια φιλολογία» του Άουερμπαχ (MIN. 6) προς τα *Annales* του Λυσιέν Φεβρ.

Τα αναγνώσματα και αναγνωρισμένα ονόματα των συγγραφέων είναι ήδη δηλωτικά της ποιότητας της γραφής αλλά και η φροντισμένη επιμέλεια (από τη μετάφραση ως το εξώφυλλο) αποτελεί εγγύηση της ποιότητας της έκδοσης. Το ενδιαφέρον επίσης είναι πως τα 8 τομείδια μπορούν να διαβαστούν αυτόνομα αλλά και μέσα σε μια γραμμή «συνέχειας» της σκέψης των συγγραφέων, την οποία μάλιστα επιβάλλει η επικαιρότητα του στοχασμού τους. Από αυτή την άποψη, το **MIET** με τα **MINIMA** προσκαλεί τον αναγνώστη σε μια μείλλον απαιτητική διανοητική διεργασία γύρω από την επικαιρότητα. Θέλω να πω ότι τόσο η ιδέα του ρεπομπλικανικού

Ο σιδηροδρομικός σταθμός Πεν της Νέας Υόρκης στα 1940.

πολιτεύματος (MIN. 1) όσο και η συζήτηση για την κρίση του έντυπου βιβλίου στην ψηφιακή εποχή (MIN. 3) είναι με διαφορετικό τρόπο επίκαιρες, αρκεί να έχουμε συμφωνήσει για το ποια είναι η οπτική γωνία με την οποία θέτουμε –ή μαθαίνουμε να θέτουμε– τα «επίκαιρα» ερωτήματα που πάντως δεν μπορούν να εξαντλούνται στο πώς μερικοί «αίτητοι ηττημένοι» εξακολουθούν να πουλάνε τη γραφική πραγματεία τους στον πάγκο με τα «ενπύλιητα».

MINIMA MORALIA

Ας λοξοδρομήσουμε για λίγο προκειμένου να θυμηθούμε έναν άλλο περιφερή τίτλο που σχετίζεται, πλάγια έστω, με τη σειρά. Το όνομα *Minima* δεν μπορεί παρά να φέρνει στο μυαλό τα *Minima Moralia* του Τέοντορ Αντόρνο (με τον εύλω-

το υπόπελο: «στοχασμοί μέσα από τη φθαρμένη ζωή»). Σχολιάζοντας το βιβλίο του εξόριστου φιλοσόφου Αντόρνο, σε μια διεισδυτική παρατήρησή του, ο Έντουαρντ Σαϊντ έλεγε πως με το βιβλίο αυτό ο Αντόρνο έδειξε ότι η πραγματική αποστολή του διανοούμενου είναι να «στεκέται μακριά από το σπίτι του, προκειμένου να το κοιτάξει με την αποστασιοποίηση» που επιβάλλουν τα δίσεχτα χρόνια, ιδίως όταν η «ζωή στο σύνολό της έχει συμπίεσει από ετοιμοπαράδοτες μορφές και προκατασκευασμένα σπίτια». Τα τελευταία χρόνια, στο χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών υπήρξαν πολλές «ετοιμοπαράδοτες» μορφές και πολλά «προκατασκευασμένα σπίτια». Ένα από αυτά ήταν και εκείνο που ονομάστηκε σχηματικά: «θεωρία».

Και σε αυτή την περίπτωση,

βέβαια, πρέπει να είμαστε προσεκτικοί με τα διανοητικά και πολιτισμικά συμπραζόμενα, που ορίζουν τις διαδρομές της έννοιας. Η «θεωρία», δηλαδή, σήμερα δεν είναι αυτό που ήταν η θεωρία της δεκαετίας του 1960 και του 1980, καθώς αυτό που αποτέλεσε τότε ένα ορισμένο σχέδιο έρευνας και ερμηνείας της λογοτεχνικής κριτικής έγινε ήδη ακαδημαϊκή μάθηση, διεπιστημονική προσέγγιση, δημοσιογραφικός λόγος, κοινόχρηστο λεξιλόγιο. Από αυτή την άποψη, η «θεωρία» γνώρισε τις χρήσεις και τις καταχρήσεις, που συνοδεύουν συνήθως τη ζωή των διανοητικών αντικειμένων, στο πέρασμα του χρόνου. Αν, επομένως, μετά τη «συγμή της θεωρίας», ακολούθησε η «ώρα της θεωρίας», η χρονική, δηλαδή, περίοδος κατά την οποία «το θέμα

παύει να είναι αποκλειστικό αντικείμενο μιας αφοσιωμένης κοινότητας και μπαίνει στη γενικευμένη κυκλοφορία της διανοητικής ζωής»,² σήμερα αναμφισβήτητα βρισκόμαστε όχι μόνο στην ώρα της κριτικής αποτίμησης αλλά και στην ώρα του ιστορικού αναστοχασμού. Είναι, με άλλα λόγια, η στιγμή που πρέπει να ιστοριοποιήσουμε και την ίδια τη λογοτεχνική θεωρία, αναγνωρίζοντας τη γενεαλογία της αλλά και ελέγχοντας τα όριά της. Στο ωριμό δοκίμιο του, ο Μέγερ Χάουαρντ Έμπραμς θέτει με πειστικά επιχειρήματα και ειλικρινή αγωνία το αίτημα για μια νέα «ανθρωπιστική κριτική», σε αντίθεση με το πνεύμα των μεταδομιστικών θεωριών. Δεν το κάνει για να αρηθεί τη συμβολή της θεωρίας αλλά για να ελεγχτεί εκείνες τις εμμονές που οδήγησαν μια «χρήσιμη μέθοδο» και μια διανοητική περιπέτεια να μετατραπεί σε «αποκλειστικό δόγμα» και σε «ερμηνευτική της παράνοια».³

Αν υπάρχει λοιπόν ένας κοινός άξονας που ενώνει τα δοκίμια της σειράς MINIMA είναι πράγματι το αίτημα για μια «επιστροφή» στην ανθρωπιστική κριτική, ή αλλιώς το αίτημα για μια επιστροφή στον δραστικό λόγο που μπορεί να έχει η φιλοσοφία, η ιστορία και η φιλοσοφία όταν θέτει στο κέντρο της την ίδια την ανθρώπινη εμπειρία και όχι το λαβύρινθο μιας θεωρητικής γλώσσας, που αυτάρεσκα αναπαλαμφάει το λεξιλόγιό της. Η γραμμή της διανοητικής συνέχειας που ενώνει, επομένως, τον Διαφορισμό του Κασίρερ (MIN. 1) με την ιστορική αίσθηση του Λουιέν Φεβρ (MIN. 8) είναι η αντίληψη για το τι είναι το ίδιο το επιστημονικό δοκίμιο μέσα στο πλαίσιο μιας σκέψης που θέτει στο επίκεντρό της την ιστορικότητα της ανθρώπινης εμπειρίας. Το στόχο αυτόν τον είχε θέσει από παλιά ο Άουερμπαχ όταν σχολίαζε τη *Νέα Επιστήμη* του Βίκο:

Η εωότερη ανθρώπινη ουσία της ιστορίας των εθνών και ολόκληρου του ανθρώπινου γένους, χάρη στην οποία μπορούμε να γνωρίσουμε αυτή την ιστορία ως δικό μας δημιούργημα και κτήμα, αποτελεί τη θεμελιώδη προϋπόθεση της *Νέας Επιστήμης*. Ίδού τι σημαίνει κοινή αίσθηση του ανθρώπινου γένους. Αντίη εμπιστεύεται ο Βίκο για να εφαρμόσει τη νέα κριτική τέ-

χνη, δηλαδή την ερμηνεία των παγκόσμιων μνημείων, η οποία αποτελεί έργο φιλολογικό. (MIN. 6)

Αυτή η «εγκόσμια κριτική», η αναζήτηση, δηλαδή, ενός ανθρωπισμού που αντιμετωπίζει τα κείμενα ως συμβάντα της ιστορικής ύπαρξης, προσδίδει στην εκδοτική σειρά το χαρακτήρα μιας ενεργού πολιτικής και πολιτισμικής παρέμβασης. Την περιγράφει ωραία ο Τόνι Τζαντ στο δοκίμιο του για τη «δόξα των σιδηροδρόμων»: «Αν χάσουμε τους σιδηροδρόμους, δεν θα έχουμε χάσει απλώς ένα πολύτιμο πρακτικό εφόδιο», λέει ο Τζαντ. «Θα έχουμε αποδεχθεί ότι λημονήσαμε πώς να ζούμε συλλογικά. Εάν αγριεύσουμε τους σιδηροδρομικούς σταθμούς και τις σιδηροδρομικές γραμμές που οδηγούν σ' αυτούς [...] θα είναι σαν να αγριεύουμε τη μνήμη που έχουμε για το πώς μπορούμε να ζήσουμε με αυτοπεποίθηση μέσα στις πόλεις μας. Δεν είναι τυχαίο», συνεχίζει ο Τζαντ, «που η Μάργκαρετ Θάτσερ [...] φρόντιζε να μην ταξιδεύουμε να ξεδεύουμε τους συλλογικούς μας πόρους για τα τρένα και να ταξιδεύουμε ευχάριστα με αυτά, δεν είναι επειδή ανήκουμε πλέον σε περιφραγμένες κοινότητες και χρειαζόμαστε μόνον αυτοκίνητα για να κινηθούμε από τη μία στην άλλη. Θα είναι επειδή έχουμε καταντήσει περιφραγμένα άτομα, που δεν γνωρίζουν πώς να μοιραστούν τον δημόσιο χώρο προς όφελος όλων. Οι επιπτώσεις μιας τέτοιας απόλειας θα ξεπερνούσαν κατά πολύ το θάνατο ενός από τα πολλά μέσα μετακίνησης. Θα σήμαιναν ότι έχουμε απεμπολήσει τη σύγχρονη ζωή». Σπάνια, νομίζω, μπορεί να βρει κανείς τόσο πετυχημένη διασταύρωση ενός δοκιμακού λόγου με τον δημοκρατικό ανθρωπισμό, στην οποία η ιστορία των τρένων και των σιδηροδρομικών σταθμών δεν αποτελεί μόνο μια υπενθύμιση για το βίωμα του συλλογικού αλλά και μια σύγχρονη δημοκρατική διεκδίκηση της έννοιας του «δημόσιου αγαθού».

ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ

Και βέβαια, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα δοκίμια της σειράς μάς υπενθυμίζουν πως στο κέντρο του δημοκρατικού ανθρωπισμού

παραμένει πάντα η ανεκτικότητα προς την ετερότητα αλλά και ένας ριζωμένος κοσμοπολιτισμός, που δημιουργεί άλλωστε και τον ορίζοντα της συγκριτικής φιλολογίας. «Όπως και να έχει όμως, η φιλολογική μας πατρίδα είναι όλη η υφήλιος», λέει ο Άουερμπαχ. «Δεν μπορεί πλέον να είναι το έθνος. Ασφαλώς την πιο πολύτιμη και αναντικατάστατη κληρονομιά του φιλόλογου εξακολουθούν να την αποτελούν η γλώσσα και η παιδεία του δικού του έθνους, για να την αξιοποιήσει όμως οφείλει να την αποχωριστεί και να την υπερβεί». Αυτός ο αποχωρισμός, αυτή η υποχρεωτική πνευματική εξορία στην οποία πρέπει να ζήσει ο διανοούμενος για να κερδίσει το τίμημα της γνώσης δεν συνοδεύεται πάντα και μόνο από απολαύσεις αλλά συχνά από την τραγική μοίρα της ανεσιτότητας, του εκπατισμού και της περιθωριοποίησης. Μας το θυμίζει ο Σένετ στο δικό του δοκίμιο για τον «ξένο», όπου η ιστορία του εβραϊκού γκέτο γίνεται μια πολιτική αλληγορία γύρω από τη σχέση των δικαιωμάτων των πολιτών και την χωρική οργάνωση της ζωής τους, στον καιρό της πρώιμης νεωτερικότητας.

Δεν είναι τυχαίο ότι τα MINIMA διανύουν άνετα αυτή τη διαδρομή από τα βιβλία έως τα δικαιώματα, υπενθυμίζοντας διαρκώς στον αναγνώστη πως η ανθρωπιστική παιδεία δεν είναι το φαντασιακό καταφύγιο μιας δήθεν καλύτερης πνευματικής καλλιέργειας που έρχεται από το παρελθόν αλλά η ιστορική συνθήκη που διαμόρφωσε την πολιτική ηθική και την υπεράσπιση της σύγχρονης δημοκρατίας μας. ■

1. Η παρουσίαση των 8 τόμων της σειράς έγινε στο βιβλιοπωλείο του **MIET** στη Θεσ/νίκη (19/10/2017), ενώ ο φρεσκοτυπωμένος ένατος τόμος παρουσιάστηκε μαζί με τους άλλους στη Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Λασκαρίδη (24/01/2018). Το παρόν κείμενο είναι μια συνοπτική εκδοχή της ομιλίας μου σε αυτές τις εκδηλώσεις.

2. Πήτερ Μπάρντ. *Γνωριμία με τη θεωρία. Μια εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία*, μτφρ. Αναστασία Νάτοια, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2013, σ. 23.

3. M. H. Abrams, *Τι είναι μια ανθρωπιστική κριτική*; μτφρ.-επιμ. Άρης Μπερλής, **MIET**, Αθήνα 2014, σ. 58-68.

ριστικά του εθνικισμού: αναγκάζει τους ανθρώπους να αναζητήσουν τον εαυτό τους κοιτάζοντας σε έναν καθρέφτη που τους δείχνει κάτι διαφορετικό. Το ελληνικό παράδειγμα θα είχε πολλές χρησιμότητες να συμπληρώσει στις διαπιστώσεις αυτές, θυμίζοντας τη συμβολή στην εθνική μας λογοτεχνία ανθρώπων που έζησαν στο εξωτερικό ή μορφώθηκαν σε ξενόγλωσσο περιβάλλον.

Όσοι επισκέφθηκαν την έκθεση για τα σναισθήματα στην αρχαία Ελλάδα στο Μουσείο της Ακρόπολης θα ενδιαφέρονται να πληροφορηθούν ότι η ενασχόληση με τον ψυχικό κόσμο άρχισε να απασχολεί τους ιστορικούς μόλις στο μείσον του 20ού αιώνα. Εισηγητής του νέου αυτού πεδίου, που διανιέ ακόμα τα πρώτα του βήματα, ήταν ο Λουιέν Φεβρ, ένας από τους επιφανέστερους ιστορικούς της εποχής μας. Γράφοντας λίγο πριν ξησπίσει ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, αναζητηρό τρόπο για τη συγγραφή μιας ιστορίας του έρωτα, της ενουπλαχίας, της οδληρότητας, της χαράς, του φόβου και του θανάτου. Αναζητηρό έτσι τους όρους και τις προοπτικές της επιστημονικής πρακτικής που ονομάστηκε διεπιστημονικότητα.

Στον τελευταίο τόμο της σειράς, ο Έρβιν Πανόφσκυ συσχετίζει τη γοθτική αρχιτεκτονική με τον σχολαστικισμό, δυο μεγέθη εξίσου άγνωστα και εξίσου παρεξηγημένα στην Ελλάδα. Πρόκειται για βιβλίο εμπνευσμένο αλλά δύσκολο, για την κατανόηση του οποίου θα χρειαστεί πάντως αρκετή προσπάθεια.

Αντιλαμβάνομαι τους ρυθμούς και την πίεση της σημερινής ζωής και ξέρω καλά πως προλαβαίνουμε να διαβάσουμε ελάχιστα από αυτά που θα επιθυμούσαμε. Γι' αυτό και θεωρώ πολύ σημαντικό ότι διάφοροι εκδοτικοί οίκοι έχουν ξεκινήσει έναν διάλογο με τους αναγνώστες τους, προσφέροντάς τους πολύ σύντομες, αυτοτελείς συμβολές, σε θέματα μεγάλου ενδιαφέροντος. Στον διάλογο αυτό, το **MIET** έχει ήδη κατακτήσει περίοπτη θέση χάρη στις εμπνευσμένες επιλογές του επιμελητή της σειράς Minima και διευθυντή του Ιδρύματος Διονύση Καψάλη. ■

1. Το κείμενο διαβίηθηκε στην παρουσίαση της σειράς στο Βιβλιοπωλείο Πλειάδες και στο Ίδρυμα Λασκαρίδη.